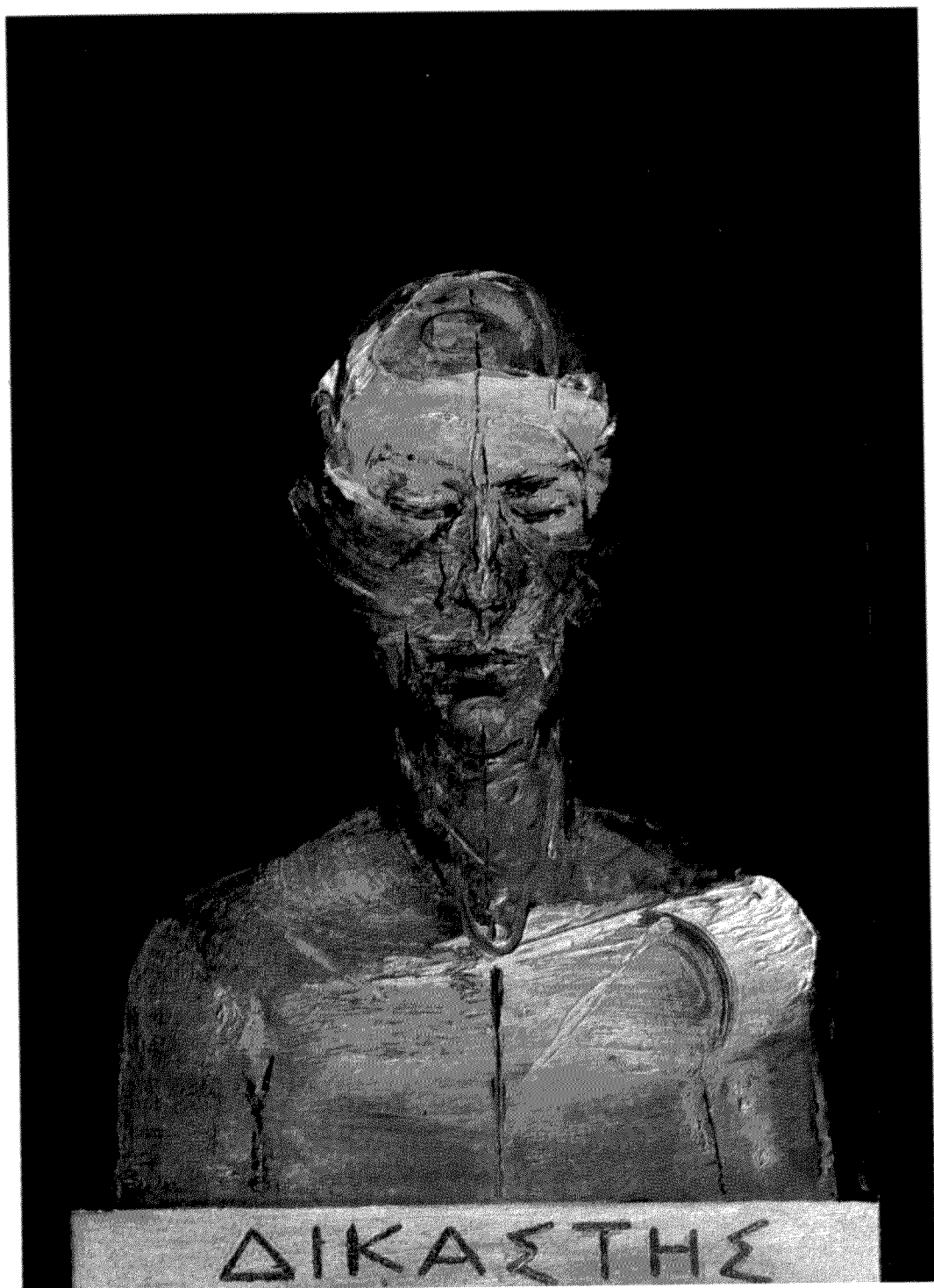

Δικαστής, λάδι σε πανί και φύλλο χρυσού, 70x51 εκ., 1992

Το πρόβλημα των αξιών στην εποχή μας*

Το πρόβλημα των αξιών μπορούμε να το εντοπίσουμε σε ένα τριπλό επίπεδο. Πρώτο, στο επίπεδο της φιλοσοφίας ως τέτοιας. Δεύτερον, μπορούμε να αναλύσουμε το πρόβλημα των αξιών ως αξιολογικό υπόβαθρο των Κοινωνικών Επιστημών. Και τρίτον, μπορούμε να θεματοποιήσουμε τις αξίες ως μέσο αυτοπεριγραφής και αυτοδιάγνωσης του παρόντος. Στα πλαίσια του παρόντος, θα κάνουμε μερικές παρατηρήσεις γύρω από το θέμα των αξιών κινούμενοι κυρίως στο τρίτο επίπεδο. Τα άλλα δυο επίπεδα τα προϋποθέτουμε εδώ, αλλά δεν μπορούμε να τα θεματοποιήσουμε πλήρως. Θα κάνουμε όμως τις αναγκαίες αναφορές, ώστε οι παρατηρήσεις μας αυτές να δείχνουν και το φιλοσοφικό-κοινωνιολογικό ορίζοντά τους.

Η σύγχρονη φιλοσοφία επιτελεί μία αξιακή στροφή. Η φιλοσοφία γίνεται αξιολογία. Η αξία υποκαθιστά την ιδέα. Η αξία είναι ένα μεταφυσικό υποκατάστατο και ένα λειτουργικό ισοδύναμο της ιδέας. Η αξία είναι η «φόρμουλα της λύτρωσης» μας. Η φιλοσοφία βρίσκει με τις αξίες ένα νέο πεδίο ενασχόλησης, εφόσον βέβαια δεν καταντήσει απλή φιλολογία, όπως την έχουμε στην περίπτωση της αναλυτικής φιλοσοφίας. Τα ερωτήματα της φιλοσοφίας γύρω από τις αξίες αφορούν τη λογική, την οντολογία, την ηθική και όλο το φιλοσοφικό σύστημα εν γένει, που θα πρέπει να προσδιοριστεί ετεροθετικά σε σχέση με το κοινωνικό περιβάλλον του.

Η Κοινωνιολογία ανακαλύπτει κι αυτή τη σπουδαιότητα των αξιών για την αυτοσυνγκρότησή της. Έτσι επικαλείται τις αξίες για τη θεσμοθέτηση της μεγάλης κοινωνίας και των επιμέρους υποσυστημάτων της. Οι αξίες είναι τα «κοινά και ένδοξα» της κοινωνίας και η εγγύηση της κοινωνικής συνοχής. Η κοινωνική διαφοροποίηση οδηγεί σε μια πολλότητα λειτουργικών συστημάτων, όπως οικονομία, πολιτική, δίκαιο, παιδεία, ΜΜΕ, τα οποία λειτουργούν με τους δικούς τους κώδικες επικοινωνίας και με τα δικά τους κριτήρια συγκεκριμενοποίησης των αξιών. Μας λείπει ο κοινός κώδικας επικοινωνίας, που θα μας βοηθούσε να γεφυρώσουμε το χάσμα μεταξύ των συστημάτων αυτών. Αξία είναι π.χ. το κέρδος, η εξουσία, το δίκαιο, κ.λπ., αλλά η αξία ως αξία, ανεξάρτητα από τα υποσυστήματα αυτά, αποτελεί ένα αίνιγμα. Ο υπερκώδικας των αξιών καλείται να «γεφυρώσει» τα χάσματα αυτά· να λειτουργήσει ως «κοινό νόμισμα» της κοινωνίας. Αλλά πρόκειται, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Χάιντεγκερ, για ένα «κάλυκο» νόμισμα.

Ο Δημήτρης Μαρκής είναι καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.

* Το κείμενο αυτό γράφτηκε μετά από την προφορική εισήγηση του συγγραφέα στο Συμπόσιο της Οντοπίας.

Οι αξίες είναι κοινωνικά *Universalien*. Ο όρος αυτός ξένισε μερικούς, που νόμισαν ότι καλύτερος όρος θα ήταν εκείνος του «καθολικού προσδιορισμού», του καθόλου, που είναι και αρχαιοπρεπής. Εμείς τονίσαμε και τονίζουμε ότι η αξία δεν μπορεί να κατανοηθεί με όρους της αρχαίας οντολογίας. Οι αξίες είναι δείγμα της νεοτερικότητάς μας: γι' αυτό και προσφέρονται για μια κριτική διάγνωση του παρόντος μας. Τα καθόλου της φιλοσοφικής μας παράδοσης λειτουργούν ως ιδέες της ενότητας μιας πολλότητας. Οι αξίες ως καθοδηγητικές διακρίσεις λειτουργούν αντιθέτως ως κινούμενα διακριτικά σχήματα της διαφοράς. Όλοι οι κώδικες λειτουργούν με τη διαφορά: αξία/απαξία. Σήμερα δε θέλουμε να προσεγγίσουμε ακλόνητες ιδέες, αλλά να επεξεργαστούμε πληροφορίες του περιβάλλοντος στο σύστημα με «ψηφιακούς» κώδικες.

Η επίκληση των αξιών είναι σήμερα ένα καθολικό φαινόμενο. Όλοι μας μιλούμε με μια διπλή γλώσσα: άλλα κάνουμε, όταν λειτουργούμε στα επιμέρους υποσυστήματα, και άλλα λέμε ότι κάνουμε, όταν επικαλούμαστε τις αξίες: ο *επιχειρηματίας* δεν αρκείται στο κέρδος, αλλά επικαλείται το εθνικό χρέος του· ο πολιτικός δεν επαρκείται στην επιδίωξη της εξουσίας, αλλά αυτό το κάνει κι αυτός χάριν υψηλών αξιών. Μόλις μιλήσει κανείς για αξίες, κανείς δεν μπορεί να αντισταθεί. Οι αξίες δεν είναι θέμα επικοινωνίας, αλλά είναι οιονεί προϋπόθεση πάσης επικοινωνίας. Όταν μιλάμε σήμερα για *αρετές*, ο κόσμος μας γελάει, όταν μιλούμε για αξίες, όλοι μας χειροκροτούν. Οι *αρετές* ζητούν από εμάς *έμπρακτη* σχέση, οι αξίες αντιθέτως δε χρειάζονται παρά *φρετιχιστική* επίκληση.

Αυτοί που επικαλούνται με τόση ευκολία τις «αξίες μας», αυτοί αγνοούν τη *λογική* των αξιών. Η *λογική* των αξιών δεν είναι εκείνη η *λογική* του γένους και της ειδολογού διαφοράς: η αξία δεν προσεγγίζεται με μια παραδοσιακή διαιρετική ταξινόμηση. Ούτε και είναι η *λογική* των αξιών μια «ψηφιακή» *λογική* του ναι και όχι· γι' αυτό και δεν μπορεί η αξία να γίνει εξειδικευμένο μέσο επικοινωνίας, που κι αυτό λειτουργεί ψηφιακά. Η *λογική* της αξίας είναι πολεμογενής. Όποιος υπερασπίζεται μια αξία, αυτός μοιραία αποκλείει μια άλλη αξία. Οι αξίες δε μας εξασφαλίζουν «αρμονία», «συναίνεση» και «ομόνοια», αλλά αντιπαλότητα, ανταγωνισμό και πόλεμο.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Σολάνα και άλλοι επιφανείς της πολιτικής και του «πνεύματος» επικαλέσθηκαν τις «αξίες μας» για να χτυπήσουν στο Κόσοβο. Πρώτα έρχονται οι αξίες και μετά έπονται οι βόμβες. Αλλά και η Ευρώπη θεωρεί εαυτήν προσφάτως ως «κοινότητα αξιών». Αυτό δείχνει τουλάχιστον η «αντίδραση» απέναντι στο φαινόμενο «Χάιντερ» της Αυστρίας. Όποιος αμφισβητεί τις δικές μας «αξίες» της φιλελεύθερης δημοκρατίας, αυτός είναι ένας εχθρός της δημοκρατίας και θα πρέπει τελικά να εξουδετερωθεί. Η νομιμοποίηση μέσω αξίας απωθεί και υποκαθιστά τη νομιμοποίηση μέσω διαδικασίας. Με τις νομικές και πολιτικές μας διαδικασίες «περιποιούμαστε» και «καλλιεργούμε» ένα δικό μας πολιτικό χώρο, που τον αντιδιαστέλλουμε μέσω συνόρων προς έναν άλλο χώρο. Οι διαδικασίες μας φέρνουν την ειρήνη, οι αξίες μας φέρνουν τον πόλεμο. Η Ευρώπη ως «κοινότητα αξιών», είναι κι αυτό μια όχι φιλοσοφική, αλλά μάλλον πολιτική «κουτοπονηριά». Χωρίς θεσμοθέτηση, χωρίς πολιτικοποίηση, χωρίς χρηματοδότηση εξασφαλίζουμε ένα καθολικό «πιστεύω», που μας φέρνει δήθεν κοντά και μας κάνει *επιθετικούς* απέναντι στους άλλους. Με τις αξίες διαγράφουμε το χώρο, το χρόνο, και προσφεύγουμε στην ουτοπία, την παραδοξία ενός άτοπου τόπου.

Αυτή τη διαβρωτική επίδραση του λόγου περί των αξιών στο χώρο της πολιτικής και της νομικής θα πρέπει να τον ανιχνεύσουμε και να τον καταγγέλλουμε όπου μπορούμε. Πρέπει να τονίσουμε εδώ το *επικίνδυνο του μοραλισμού των αξιών*. Οι αξίες δε λειτουργούν ως *σταθεροποιητικά* σημεία αναφοράς, αλλά ως *διεγέρσεις* των υποσυστημάτων από τα κοινωνικά περιβάλλοντά τους. Οι αξίες δεν έχουν καμιά δεσμευτικότητα για μας. Ούτε και πηγάζει από αυτές οποιαδήποτε μορφή επιταγής, ούτε καν υποθετικής επιταγής, αλλά, πολύ λιγότερο, μιας κατηγορικής επιταγής. Ούτε και μπορούμε να θεμελιώσουμε, να νομιμοποιήσουμε μέσω αξιών κάτι το απόλυτο. Οι αξίες είναι μάλλον κινητοί «τόποι» αξιολόγησης, που μόνο *οπορτουниστικά* μπορούν να λειτουργήσουν. Όχι τι είναι γραμμένο στον επουράνιο τόπο των αξιών, αλλά ό,τι κρίνεται αναγκαίο στον «καιρό», τη συγκυρία μας, αυτό έχει αξία. Αυτό δεν πρέπει να μας ξενίζει καθόλου. Ήδη ο μέγας Έγελος είπε ότι το Αγαθόν είναι, σε τελευταία ανάλυση, το επίκαιρο. Αλλά και ο Αριστοτέλης αντέταξε στην πλατωνική ιδέα του Αγαθού, ως γνωστόν, το «παρόν Αγαθόν».

Οι αξίες αποτελούν, όπως τόνισε ο μαθητής του Έγελου, ο Μαρξ, μέρος της σύγχρονης *μυθολογίας* μας. Εμείς μιλάμε εδώ, με αναφορά στον Λούμαν, για τις αξίες ως το μοντέρνο υποκατάστατο της «*πολιτικής θρησκείας*». Έτσι εξηγείται, άλλωστε, και η σύγχρονη «*θεοποίηση της δημοκρατίας*», όπως την είχε επιτελέσει η Αμερική και την επέβαλε —μέσω των όπλων και όχι μέσω του διαλόγου— και στη Γερμανία. Είναι απορίας άξιον, πώς η σύγχρονη γερμανική διάνοηση έχει υποκύψει σ' αυτή την «*τυραννία*» των αξιών, χωρίς να μπορεί και να θέλει να κάνει χρήση της κριτικής παράδοσης της σκέψης, από τον Έγελο και τον Καντ ως τον Μαρξ και τον Νίτσε. Αλλά την «*τυραννία*» αυτή των «*αξιών*» δεν την προπαγανδίζει και τη διακηρύσσει μόνο η διάνοηση, αλλά και η ιερή συμμαχία των ουμανιστών και των ΜΜΕ. Αυτοί έχουν αναλάβει εργολαβικά να υπερασπιστούν τις ανθρωπιστικές αξίες απέναντι στις «*εθνικιστικές*» και ρατσιστικές αντιξείες. Αυτοί έχουν αναλάβει δι' απλής αυτοεξουσιοδότησης να γίνουν οι υπερασπιστές ενός επικίνδυνου μοραλισμού, που δηλητηριάζει τις ανθρώπινες σχέσεις, διαβρώνει τη νομική σκέψη και δικαστική πράξη και ρίχνει μοραλιστική στάχτη στα μάτια μιας πολιτικής που, ενώ παραιτείται από πολιτική παρέμβαση, αντικαθιστά την αδυναμία αυτή με το να κηρύσσει τις... «*αξίες*».

Οι κριτικές αυτές παρατηρήσεις μας δε θα 'πρεπε όμως να εκληφθούν ως χορήγηση ελευθέρου σε κάθε μορφή *σκεπτικισμού* και *ρελατιβισμού*. Ούτε και να εντάξουμε το συγγραφέα αυτού του κειμένου στην παράδοση της μοντέρνας σοφιστικής. Με το να επιχειρούμε εδώ μια ιδεολογικο-κριτική «*αποδόμηση*» των αξιών, στην άλογη χρήση τους, δεν αποδεχόμαστε αυτομάτως το *μηδενισμό* των αξιών. Αντιθέτως, θέλουμε να τονίσουμε ότι οι αξίες αποτελούν όρο δυνατότατο της αυτοποίησης των ψυχικών και κοινωνικών συστημάτων. Χωρίς αξίες και αξιολόγηση, το εκάστοτε σύστημα δε θα μπορούσε καν να ετεξεργαστεί τις πληροφορίες που παίρνει από το περιβάλλον του και υπό μορφή νοήματος να τις καταστήσει θέμα της επικοινωνίας του. Εκείνο που αρνούμαστε είναι λοιπόν μάλλον η εκ των έξωθεν, δηλαδή ουρανοκατέβατα, επίκληση των αξιών. Οι αξίες δεν αποτελούν κάποιο κοινωνικό *a priori* μας δήθεν κανονιστικής νομοτέλειας. Αντιθέτως, οι αξίες αποτελούν για μας μάλλον σύμβολο *δομής* των αμοιβαίων προσδοκιών, από την οποία δομή προκύπτει εκ των υστέρων για έναν παρατηρητή και όχι για το σύστημα το ίδιο η διάσταση της κανονικότητας. Δεν είμαστε υπέρ των αξιών αυτών καθαυτών, αλλά για την ανάδυση

των «ιδίων αξιών» του εκάστοτε συστήματος. Αυτή την άποψή μας δεν μπορούμε όμως να την αναπτύξουμε εδώ. Αυτό αποτελεί το κεντρικό θέμα μιας μοντέρνας, μετα-καντιανής γνωσιοθεωρίας, όπως την έχω καταγράψει στο δικό μου έργο. Γι' αυτή την «αποδόμηση» της ιδεαλιστικής θεωρίας των αξιών επικαλούμαι εδώ τον Αμερικανό φιλόσοφο Κουάιν και το Γερμανό κοινωνιολόγο Λούμαν. Στον πρώτο αφιέρωσα το έργο μου για τη μετάφραση (1974), στο δεύτερο το έργο μου για το τέλος της σοφίας (1989).